

Kórtörténet

Drogfüggőség, halálélmény és betegség-narratíva a kortárs magyar gyermekirodalomban

„Mindenki 6 éves
lesz vagy volt,
az egész népség.
Ha csak meg nem holt,
de akkor meg már a Mennyországában hat.”
(Kukorelly Endre: Minden)

Az alcímbe foglalt tabutémák néhány éve még csupán elvétve jelentek meg a magyar gyermekirodalomban, a társadalmi konvenciók elmozdulása, a feszültség és a kibeszélési kényszer (valamint a nemzetközi trendek) azonban olyasfajta gyermekirodalmi paradigmaváltást indukálnak, amely sokszor társadalmi diskurzust is von maga után. A Móra Könyvkiadó a nyolcvanas években is foglalkozott már olyan témákkal, mint a serdülőkori szexualitás, válás, drog, de a Piknik-sorozat kizárólag külföldi ifjúsági regények fordítását tartalmazta. A TABU könyvekkel a Móra újra ilyen jellegű összeállítást indított: a tanár–diák viszonyt, a fogyatékkal élést, az iskolai erőszakot stb. megjelenítő kiadványok között már magyar szerző is helyet kapott, mégpedig Pacskovszky Zsolt *Szabadesés*¹ című könyve került kiadásra. A Csimota Gyerekkönyvkiadó Tolerancia-sorozatának részeként eddig tizenhárom könyv jelent meg, ebből kilenc magyar író tollából. A Csimota gyerekkönyvei (főként) a másság – túlsúlyosság, Down-szindróma, csúnyaság – elfogadásának témái köré szerveződnek.

Ebben a sorozatban kapott helyet Szulyovszky Sarolta *A hálás virág*² című meséje, amely az elmúlást a jelképiség segítségével jeleníti meg. Teszi ezt úgy, hogy nem borzaszt el, de nem is maszatol: a halált az élet természetes körforgásának részeként mutatja be. Rendhagyó könyv Dezső Andrea *Mamuska*³ című könyve, hiszen angolul íródott, magyarra

¹ Pacskovszky Zsolt: *Szabadesés*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2013

² Szulyovszky Sarolta: *A hálás virág*. Csimota Könyvkiadó, Budapest, 2010

³ Dezső Andrea: *Mamuska*. Csimota Könyvkiadó, Budapest, 2010

Szabó T. Anna fordította. A kötet a nagymama alakja köré szerveződő emlékragmentumokat textualizálja, fekete-fehér illusztrációi kissé groteszkek és horrorisztikusak. A rövid könyv végén a főhős kislány képzeletbeli barátaival és a kert állataival, rovarjaival jelképesen eltemeti a már régen halott nagymamát (Mamuskát). Bátky András *Morci*⁴ című párbeszédkönyve egy kisfiúnak és édesapjának a változás természetéről folytatott filozofikus dialógusaiból áll. Jó és rossz változásról esik szó meg néhány örökké tartó dologról, mint a kakaó vagy a világ legfinomabb szendvics. Az epizódok az évszakváltás rendjét követik, és ehhez kapcsolódóan mindig újabb és újabb megfigyelést tesz apuka és kislány a világról, a változás természetéről és a halálról. A történetekben hiányjelként van jelen az anyuka alakja, halála sokáig kimondatlan. Az elveszett anya alakjához kapcsolódóan jut fontos szerephez a mesében az emlékezés: „De anya bennünk megmarad olyannak, amilyenek szerettük. És ez nem változik sohasem.”⁵ Az utóbb két, fent említett prózaszöveg közös vonása, hogy a traumák feldolgozásának alapját az elhallgatással szembeállított emlékezésben találja meg, emlékezetpoétikai kérdéssé téve a hiányokat és a traumákat, semlegesítve ezzel a trauma-narráció nehézségeit.

A halálról való gondolkodás jelen van a kortárs magyar gyermeklírában is. Kukorelly Endre⁶ és Kollár Árpád⁷ gyermekverseket tartalmazó kötete, valamint a Lackfi János által szerkesztett *Aranysítyak*⁸ című antológia is több ilyen tematikájú verset vonultat fel. Ezen halálversek főként gyermeki nézőpontból, de változatos beszédmódokban szólalnak meg: kevésbé esztétizálóak, ritkán mozognak metafizikai síkon, leginkább a nagyfokú szubjektivitás jellemzi őket. A lírai én szembesülése a halállal, a gyász mibenléte, a haláltól való félelem, az ebből eredő szorongás, a szeretett személy és háziállat elvesztése miatti gyász, valamint az ehhez kapcsolódó egzisztenciális kérdésfelvetés fogalmazódik meg a felsorolt kötetek halál-költeményeiben.⁹

A felnőtt (író)társadalom is érzékeli azt a légüres teret, amely a gyermekek halállal való szembenézését, találkozását veszi körül, az ilyen költemények létrejöttét talán pont ezen űr generálja. Polcz Alaine *Gyermek a*

⁴ Bátky András: *Morci*. General Press Kiadó, Budapest, 2011

⁵ Uo.

⁶ Kukorelly Endre: *Samunadrág*. Kalligram, Pozsony, 2005

⁷ Kollár Árpád: *Milyen madár*. Csikota Könyvkiadó, Budapest, 2014

⁸ Lackfi János szerk.: *Aranysítyak*. Friss gyerekversek. Csodaceruza, Budapest, 2010

⁹ Kukorelly Endre: *Midenk*; Kollár Árpád: *mi lesz a bővel*, Kollár Árpád: *én apum*, Kollár Árpád: *anya ma nem anya*; Jász Attila: *Álomvigyázó*, Murányi Zita: *Fánk*, Vass Tibor: *Folyó ügyeim*

*halál kapujában*¹⁰ című könyvének utószavában így ír: „Tobzódunk a halálban, az agresszív halál látványában, híreiben. [...] Ugyanakkor a felvilágosítással a halál következményeiről, elviselési módjairól, mások halálának kezelésével, a gyásszal nem törődünk, mindezekről magunk is keveset tudunk, gyermekeinket nem segítjük. Noha előttünk zajlik a haláltabu bontása, még mindig nem vagyunk felkészülve arra, hogy a gyermekeknek mit mondjunk.”¹¹ Majd így folytatja: „A haláltabu bontása utána jött a halálpornó. Mert ez a tobzódás az erőszakos halálban, pornó és mármár a patológia határán jár. Ugyanakkor a lényeg még mindig elmarad.”¹² Pontosán a lényegi esemény hiányát emlegeti Polcz Alaine: ezt a gyermeki traumafeldolgozás körüli elhallgatást töri meg az irodalom. Erre irodalmi minőségükben értékes, esztétikailag megfelelő művek alkalmasak, amelyeknek – amellet, hogy az életkori sajátosságokat is figyelembe veszik – el kell kerülniük az alkalmazott irodalommá devalválódás csapdahelyzetét. Ilyen zsákutca az alkotói/szerkesztői intenciók rátelepedése a szövegre, valamilyen tanulság explicit kimondása, vagy a túlzott didaktikusság, amely megfosztja a befogadót a személyes aha-élmény elérésétől.

A haláltematikához kapcsolódó betegségnarratíva egyre nagyobb teret hódít, leszorítva a trónról a vámpírtörténeteket. A *Csillagainkban a hiba*¹³ című könyv és film sikere is ez irányba tereli figyelmünket. A magyar irodalomban is bőven akad olyan szöveg, amelyben fontos szerepet kap a betegség toposza, elég, ha a gyermekirodalom területére erőszakolt *Kincskereső kisködmönre* gondolunk, de *A Pál utcai fiúk* is beleillik ebbe a sorba, hiszen itt is kibontakozik egy betegségnarratíva. A kortárs gyermekirodalomban ide sorolható Balogh István *Különös kalantén*¹⁴ című mesekönyve, ahol a betegség miatti karantén a mesemondás szituációját biztosítja, de csupán keretbe foglalja a történeteket. A legkisebbekhez az igen vitatott *Bogyó és Babóca*-sorozat *Bogyó és Babóca beteg*¹⁵ című darabja szól, ahol a fertőző fülgyulladás köré épül a kissé tanmese jellegű elbeszélés. Ennél többre vállalkozik Dóka Péter *A kék hajú lány*¹⁶ című kisregénye, amely az ún. sick-lit műfaji jegyeit viseli magán. Ezekben a történetekben (ahogy Dóka Péternél is) a betegség centrális jellegű, és nem csak toposzként, motívumként vagy epizódként tűnik fel. Nehéz egységes műfajként te-

¹⁰ Polcz Alaine: *Gyermek a halál kapujában*. Pont Kiadó, Budapest, 2001

¹¹ Uo. 111.

¹² Uo. 112.

¹³ John Green: *Csillagainkban a hiba*. Gabó Kiadó, Budapest, 2014

¹⁴ Balogh István: *Különös kalantén*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013

¹⁵ Bartos Erika: *Bogyó és Babóca beteg*. Pozsonyi Págony Kiadó, Budapest, 2013

¹⁶ Dóka Péter: *A kék hajú lány*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2013

kinteni a sick-litre, de az alapvető közös vonása az ide sorolt szövegeknek a betegségnarratíva. A főszereplők betegek, akiknek a kórral (főként rákos megbetegedések vagy súlyos mentális zavarok, depresszió) és a halállal történő szembesülését és küzdelmét követhetjük. A végkifejlet gyakran halál (a főhőse vagy egy mellékkarakteré), ritkábban gyógyulás, de nem mindig követi a történet végig az életutat. A sick-lit művekben gyakori a romantikus történetszál is. Julie Passanante Elman elemzi a tinédzser sick-lit műfaját dolgozatában¹⁷, melynek egyik alcíme („Getting Well and Getting the Guy”) is utal a betegség és romantikus történetszál meglétére. Munkájában Lurlene McDaniel (sick-lit) ifjúsági regényeit elemzi a szexualitás, a testképek, a társadalmi hatások és a recepció szempontjából.

Dóka Péter igen rövid ifjúsági regénye egy kórház izolált világában játszódik. A főhős egy magányos fiú, aki a születésnapján gyanús körülmények között lezuhan egy fáról, ezért a kórházban pszichológus is foglalkozik vele. Itt kezdődik Olivér beavatástörténete, amely során barátokat szerez, és megpróbál segíteni új ismerőseinek, sőt, még szerelembe is esik a kék parókát és sötét sminket viselő, kerekesebb „vámpircsajba”. A betegség, a pusztulás a kórházra is kiterjed: elromlik a lift, nem működik a röntgengép sem, valamint az itt dolgozó pszichológus is folyton lehangolt, szomorú. Olyan hangsúlyosan e két téma köré épül a történet (betegség és szerelem), hogy a kórház tévéjén is kizárólag kórházas vagy romantikus sorozatot lehet nézni. A kórházban lábadozik törött lábú, sánta, félszemű, vakbeles, gyulladt mandulás, gerincbeteg, szívbeteg, de a regényben azokat a karaktereket ismerjük meg mélyebben, akik lelki problémákkal is küzdenek. Szorongásaik a feldolgozatlan traumákból vagy halálfélelműkből erednek. Peti, a túlsúlyos kisfiú, aki mindenhová angyalszárnyat firkál, nem tudta feldolgozni a nagyanya halálát: „Éppen ebédhez terítettünk anyuval, amikor apu bejött a konyhába, és azt mondta, hogy a nagy anygyal lett. Én meg nyugodtan terítetttem tovább, mert nem tudtam, hogy az mit jelent. Anyu kiabálni kezdett: »Hát nem érted? Meghalt a nagy! Nincs többé!«”¹⁸ A fiú nem mehetett el a temetésre, így nem tudott elbúcsúzni a nagymamától. A nőcsábász Zsombor édesapjával él, akit Zsombor anyja elhagyott, Fecó kórosan sovány kisfiú, aki halott nyulát gyászolja. Minden karakter egy-egy pszichológiai esettanulmány, a közös vonás mindannyiukban, hogy (Polcz Alaine megfigyelésére rímelően) a hozzá-

¹⁷ Elman, Julie Passanante: „*Nothing Feels as Real*”: *Teen Sick-Lit, Sadness, and the Condition of Adolescence*, *Journal of Literary and Cultural Disability Studies*, 6, (2012) 175–191.

¹⁸ Dóka Péter: *A kék hajú lány*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2013. 66–67.

tartozóik, a felnőttek egyáltalán nem értik őket, nem tudják, mire van szükségük (Olivér születésnapjára egyetlen használható ajándékot kapott, azt is alkoholista nagybátyjától). A felnőtt társadalom ilyenforma bemutatása remek írói eljárás, hiszen elősegíti a tinédzser olvasók minél nagyobb fokú azonosulását a regény hőseivel. Sajnos ugyanezen funkció beöltését kissé megnehezíti a történet rövidege, melyben nem nyújt elegendő teret a karakterek kibontására.

A kórházi miliőt belengi a halál misztikuma, ami erősíti a gyermeki fantázia által projektált csodát. Nem mesei csodával találkozunk, inkább a csoda illúzióját érzékeljük. Mira, a „vámpircsaj” – akiről már ejtettünk néhány szót – ezeknek a csodaeseményeknek a középpontja. Külseje a vámpírkliséét erősíti, halhatatlanság-metaforaként viseli a vámpírjelmezt, védekezéséppen a halálos daganattal szemben, amely úgy lüktet a lábában, „mint valami rossz helyre nőtt szív”.¹⁹ Vámpírokat rajzol, repülésről fantáziál, és a kórházalapító doktor Nosferattól kér segítséget a gyógyuláshoz. Mira meg akarja látogatni a prospektúrát, hogy szembenézzen a halállal: „Nem félnék a haláltól, ha tudnám, hogy milyen”²⁰ – mondja a lány. Olivér azonban ezt nem engedi meg neki, inkább barátsággal és szeretettel (szerelemmel) segíti a lányt, aki miután legyőzi a félelmeit, eldobja a parókát, és lemossa a sminket. A végkifejlet nem a gyógyulást mutatja meg, hanem a betegség- és halálélmény feldolgozását, az azzal való szembenézést. Ez a mozzanat nem csupán pszichologizálás vagy erkölcsi/didaktikai példabeszéd, hanem ennél több: műfajkonstruáló tényező. Mint látható, a sick-lit nem pusztán irodalmi sablon, hanem olyan fenomén, amelynél a pszichológiai aspektus kiiktatása a műfaj megszűnéséhez, de legalábbis kiüresedéséhez vezetne.

Dóka Péter regényében a halál, a válás, a függőségek körüli néma tabuvilág bele van szöve a textusba, legtöbb esetben teljesen természetes élettényként, ezenfelül egy-egy elejtett megjegyzés által érzékelteti a fizikai és pszichikai állapot szétválaszthatatlanságát. Az említett tabutémák (a halált leszámítva) még hangsúlyosabban vannak jelen Tasnádi István *A kőmajmok háza*²¹ című regényében. Tasnádi regényében két idősíkon, két egészen különböző gyerek történetét olvashatjuk. Kornél a mában (2012-ben), Gyuri pedig a mai gyerekolvasó szemében történelmi távlatban, a felnőtt olvasó számára szívmengető, retró múltban (1982-ben, a magnókazetták virágkorában) él. A két cselekményszál közül a mában játszódó a

¹⁹ Uo. 58.

²⁰ Uo. 61.

46 ²¹ Tasnádi István: *A kőmajmok háza*. Pozsonyi Pagony Kiadó, Budapest, 2012

mozgalmasabb. Kornél, aki kettesben él édesanyjával egy budapesti házban, nyomozást folytat a házban élő mágikókat veszélyeztető peritonok és saját betegsége forrása után, miközben egyre több információ derül ki édesapjáról is. A nyomozás a házban vakációzó Iza fantasztikus magyarázatai alapján indul. Ezeket az elméleteket Kornél először képtelenségnek tartja, de az újabb és újabb „bizonyítékok” miatt folytonosan őrlődik, ahogyan Tzvetan Todorov írja: „A fantasztikum tehát a csak természeti törvényeket ismerő ember habozása a természetfölöttinek tűnő esemény láttán.”²² Ez a kételkedés pedig az olvasóra is átragad, mi sem lehetünk biztosak abban, hogy mi a fantázia és mi a valóság. A házban lakó mágikók köré saját narratíva épül: Dragomán bácsi (akinek származását beszédes neve leplezi le a gyerekek előtt, felismerik ugyanis az angol dragon és man szavakat benne) lakástűz után kórházba kerül, ahová a Szent György mentőszolgálat viszi. Az óvatlan tűzoltók leütik a házat védeni hivatott kőmajmok arcát, így a bérházban lakó, az emberi és mágikus világot összekötő lények (tündérek, vízimanók, szalamandrák és Kornél is) veszélybe kerülnek. A múltban játszódó cselekményszál kevésbé mozgalmas és varázslatos: Gyuri kalandjait követi nyomon, aki a határait próbálgatja, helyét keresi: emiatt folyton zúrbe keveredik. Sötétedés után érkezik haza *A birodalom visszavág* vetítéséről, egy ízben pedig a titokzatos nyambikvara-földön fogságba esik, ahonnan a mindig kimonóban járó Marcsi néni (Tomi édesanyja) menti meg egy üveg bor árán. Marcsi néni jósol Gyurinak, aki a garabonciás lapját húzza, amely „olyan figura, ami egyaránt kapható a jóra és a rosszra”.²³ A két történet-szál találkozásakor fény derül az elhallgatott múltra. Gyuri nem más, mint Kornél apja, aki garabonciásként megjárja a poklot, ugyanis rászokik a Perithon nevű gyógyszerre. A fantasztikus történetként induló, pergő és rövid regény végén a fantasztikumból a reálisba csúszik a cselekmény: megkapjuk a megoldási kulcsokat, így nagyrészt helyére kerülnek a fantasztikus elemek (pl. nyambikvarák = hajléktalanok). A fantasztikus történet forrása Marcsi néni, akiről kiderül, hogy nemcsak Tomi anyja, hanem Iza nagymamája is, és aki a gyermekek védelmében alkotja meg a ház fantasztikus, varázslatos lokális mitológiáját. Tasnádi azért nem varr el teljesen minden szálát, jelzésként megmarad némi a fantasztikumból, a megmagyarázhatatlan véletlenekből (ilyen Dragomán bácsi esete is). A hiányok, traumák szerepe Tasnádi és Dóka szövegében is centrális probléma. Mindkét történet azt a nézetet közvetíti, hogy a betegségeket nem lehet csupán a test bajaként tekinteni, így Kornél asztmáját is okozhatja az

²² Tzvetan Todorov: *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*. Napvilág Kiadó, 2002. 25.

²³ Tasnádi István: *A kőmajmok háza*. Pozsonyi Pagony Kiadó, Budapest, 2012. 80.

apahiány. Azonban a tárgyalt szövegek nemcsak témaválasztásuk, esetleg motívumrendszerük miatt érdekesek a figyelemre, hanem irodalmi alkotásként, nyelvi megformáltságuk, elbeszéléstechnikai megoldásaik vagy egyéb poétikai jegyeik okán is. E jellemzőknek a feltárása egy hosszabb dolgozat témája lehet, jelen szöveg csupán a műfaji és tematikai jellegzetességek megvilágítására vállalkozott, megnyitva az értelmezést olyan kategóriák felé, mint a trauma megjelenése a gyermekirodalom területén, amely további kutatási téma lehet.